

István Anikó

Élettörténet, avagy egy élet története, emlékei írásban és szóban

„Ha elbeszélések nélkül zajlana életünk, akkor ez olybá tünnék fel, mint ha lényegében véve értelmetlen, örök jelenben élnénk, amely nélkülözi a formát és a koherenciát; azt jelentené ez, hogy a világot összefüggéstelennek és széttöredezettnek tapasztaljuk, mint megtörtént dolgok vég nélküli sorozatát.” (Freeman)

Időnként, ritkán vagy gyakran, hétköznapi vagy ünnepnapjainkon, önmagunkért vagy másokért megállunk. Elcsendesedünk, önmagunkba, önmagunkat teremtő, formáló, alakító múltunkba révedünk. A bennünket érintő hatások, benyomások, kapcsolatok töredékei közt keresgélünk, azzal a rejtett vagy vállalt, tudatosított vágyunkkal, hogy emlékeink, emlékezeink nyomán újra jelenvalóvá, megélhetővé válik önnön történelmünk, történeteink mozaikjai műegésszé, életünk reprezentatív tükörképévé szerveződnek. Egy-egy ilyen múltba merülés alkalmával voltaképpen saját világunkat teremtjük meg, teremtjük újjá a jelen kihívásaira, a jelen értelmezésére, a jelen elviselhetőbbé tételére adott lehetséges válaszként.

Kutatásom főszereplője, István Lajos különféle alkalmakkor veszi számba emlékeit, élményeit, különféle helyzetekben vezeti le saját *ontológiáját* (Hankiss 1980.), rekonstruálja a valóságot, saját valóságát. Vizsgálódásom során két emlékezési szituációt kísérlek meg értelmezni: az 1983-ban megírt *Emlékek az életemből* című önéletírását és a 2002 nyarán kérésre magnószalagra mondott élettörténetét. Érdeklődő kívülállóként arra vagyok kíváncsi, hogy melyek azok az emlékdarabkák, amelyek néhány év, évtized távlatából újra felelevenítésre, kimondásra kíváncsoznak. Ezek milyen módon artikulálódnak, milyen rendezőelv szerint kerülnek egymás mellé? Az évek folyamán módosulnak-e István Lajosnak az emlékei, a jelen horizontjából újra strukturálódnak-e? Hogyan értelmezi a megélt, átélt történeteket, milyen magyarázatokat rendel hozzá? Hogyan látja magát és azokat az objektív társadalmi, történelmi eseményeket, amelyek között az élete zajlott? Milyen szerepeket dokumentál önmagáról és másokról? Az intencionált beszédaktus, a *kiprovokált emlékezés* (Magyari 1990. 11.), az emlékeztetés mit ad hozzá vagy esetleg mit vesz el a már megírt múltból?

Az értelmezés szempontjából kiemelt jelentőséget tulajdonítok a szövegek mikrokontextusának, a sajátos gyűjtési szituációnak, beszédhelyzetnek, a történetmondás kontextusának¹, a beszédnek mint cselekvésnek, viselkedésnek mint *interpretációs gyakorlatnak* (Biró 1994. 61.). Fontosnak tartom a beszédesemény pragmatikai idejére, jellegére, felhangjaira, a pragmatikai komponensekre való reflektálást, az emlékezés folyamatának mint *narrációnak* (Gyáni 2000. 133.), mint *narratív konstrukciónak* (Gyáni 2000. 144.), *narratív akciónak* (Niedermüller 1988. 385.) az interpretálását. Az írott és beszélt kontextusnak a körüljárása során az írásos és orális kommunikációs rendszer, az írásos és szóbeli emlékezés sajátos törvényszerűségeit szeretném átlátni, megérteni és értelmezni.

A beszédesemény kontextusa

István Lajosnak az emlékei, történetei közti bolyongása, történeteinek a megkonstruálása, illetve újrakonstruálása nem spontán módon történik. A beszédhelyzetet, az életére való visszaemlékezést én, a kívülről jött kezdeményezem, én szervezem meg, és ha minimális mértékben is, de én irányítom. Ezen gyűjtési szituáció, a három napon át (2002. július 19–21.) tartó emlékezés tehát egy teljesen mesterséges, nem a mindennapi élet-szerkezet terméke. István Lajos nem saját indíttatásból, nem önmagában emlékezik, hanem én emlékeztetem, felkérésre, mások számára kell megmutatkoznia. Néhány nappal az odautazásom előtt tudattam vele gyűjtői szándékomat: szeretném, ha magnószalagra mondaná élettörténetét. Arra kértem, hogy ne olvassa újra a húsz évvel ezelőtt megírt emlékeit, hogy ne a már rögzített események irányítsák az emlékezését. „*Jaj, azt te ne búsuld, el tudom én azt mondani anélkül. Élettörténet avagy egy élet történetei, emlékei írásban és szóban is*” válasza egy szilárd azonosságtudattal rendelkező idős ember letisztult, kikristályosodott élményhátterét konnotálja. Ugyanakkor a gyűjtési szituációban való jártasságát bizonyítja az azonnali ráhangolódása a kérésemre. Mozdulatai, arckifejezései, lelkesedése mintha azt sugallná, hogy otthonosan mozog történetei között, szívesen verbalizálja személyes élményeit. Tudatosan használt koncepcióval rendelkezik az élettörténet elmondásának a mikéntjéről és jelentőségéről (Niedermüller 1988. 381.). Amikor a felesége néhány percig hallgatójává válik a beszédeseménynek, megkérdőjelezve a történetmondás funkcióját

1 Hoppál Mihály a résztvevő megfigyelésre kidolgozott módszertanában a szöveget kísérő összes körülménynek, a szöveg környezetének, az eseménynek a vizsgálatára, annak üttörő fontosságára hívja fel a figyelmet (lásd Hoppál 1988. 99.).

(„Az ilyeneket mért kell elmondani, hogy tudja az egész világ? Bele abba a kicsodába? Nem vagy normális ember. A normálistól messze jársz. Minden bajt nem kell elbeszélgetni. El kell?”), akkor ő teljes magabiztossággal védi meg a helyzetet, a műfaj létjogosultságát: „El hát. Ez az élettörténet.” A felkérésnek komolysággal és felelősséggel tesz eleget, feladatnak, munkának tekinti. Egy-egy rövidebb szünet után ő maga mondja, hogy: „na, gyere Anikó, dolgozzunk!”, „gyere, folytassuk a munkát!”

A gyűjtés során igyekeztem tudatosan háttérben maradni, nem befolyásolni, nem beleszólni, nem kérdezni, hanem a szövegmondás létrejöttének *rejtett* szereplőjeként egyszerű jelenlétemmel, figyelmemmel, gesztusaimmal hagyni egy élet rekonstruálását², egy sajátos, a mindennapi élet szerkezetén kívül eső kontextusban, ebben a térben és ebben az időpontban felidéződött élményeknek a kibontakozását, artikulálását. István Lajos szóban elmondott élettörténete ebben a formában, az emlékezési folyamatnak ebben a struktúrájában feltehetően egyetlen más alkalommal sem ismétlődhet(ett) meg. Az élettörténet – különösen a verbalizált élettörténet – létmódjából adódóan ugyanis egy speciális szituáció, kutató és *bennszülött* közötti beszélgetésnek, nyelvi interakciónak az immanens terméke (Niedermüller 1988. 380.). Az életpálya történetei nem objektív, merev, zárt, befejezett konstrukciók, amik bármikor elővehetőek ugyanabban a narratív formában, hanem az egyes alkalom teremti őket. Az egyes alkalom tagolja az időt, bizonyos dolgoknak kiemelt jelentőséget ad, másokat elhagy. Minden elmesélés során más-más helyzetek kerülnek előtérbe, illetve ugyanazok másként szerveződnek. Már eleve a kutató, hallgató szándéka, miszerint nem csupán történetekre, hanem magára az élettörténetre kíváncsi, kihívás elé állítja az emlékezőt. Ez már nem analóg a különféle helyzetek teremtette történetmondással, ahol egy-egy anekdota, a múlt egy-egy töredéke tematizálja a több szereplős beszédeseeményt. Az élettörténet fogalma valamiképpen a teljességet, magát az életművet sejteti, a kezdettől a jelenig ívelő életpálya legfontosabbnak, legmeghatározóbbnak ítélt eseményeinek, benyomásainak a számbavételét. Nem a valóság összes mozzanatának a feltérképezését, hanem gondolatoknak, eseményeknek szubjektív fontossági sorrendben tagolt értékelését. Mivel István Lajosnak nem egy strukturált kérdezős terv szerint kellett élet-

2 Lásd Biró módszertani megfigyelését: „A beszélőnek hasznosítható utalásokat, ösztönző gesztusokat, jóváhagyásokat kell kapnia a kutató részéről. Egyedül nem végezné el a mai emlék tömör mondatának a »visszabontását«. A közös dekonstrukció csak akkor sikeres, ha a beszélő/emlékező személy úgy érzi, hogy »titkos nyelvet« alakított ki a kutatóval/kérdezővel, ha biztos abban, hogy a múltba visszafele haladva mind a ketten ugyanazt »látják«.” (1997. 10.)

történetét rekonstruálnia, hanem spontán visszaemlékezéseire hagyatkozhatott, elbeszélése adekvát módon tükrözi az emlékezetben kialakult sorrendi fontosságot. Ezen konkrét gyűjtési szituációra vonatkoztatva némileg problematikusnak érzem Niedermüller Péter azon kijelentését, hogy a kutató a terepmunka szituációja által *megmásított* (kiemelés tőlem) szöveget rögzít (Niedermüller 1988. 381.). Elvben természetesen egyetértek a megállapítás igazságértékével, ami szerint gondolatainkat, gondolataink megfogalmazásának, kimondásának a mikéntjét, viselkedésünket, mozdulatainkat, testtartásunkat jelentős mértékben meghatározza, alakítja az éppen adott környezetünk. Teljességgel megfoghatatlan azonban számomra, hogy István Lajos élettörténete milyen vonatkozásaiban *megmásított*? Melyek azok a mesterseges elemek a beszédeseményben, amelyeket az én jelenlétem váltott ki? Történetei megegyeznek a régebbi elmondottakkal, amikor még nem a kutatót, nem a másik pólus képviselőjét, nem a tények, tudása figyelőjét, rögzítőjét látta bennem, hanem egy vele kapcsolatba kerülő, őt meghallgató, rá kíváncsi beszélgetőtársat. Mi több, történetei nemcsak tartalmilag azonosak, hanem olykor még a kifejezések szintjén is azonosak önéletírása egy-egy nyelvi fordulatával. Önéletírását márpedig saját indíttatásból, mindenféle külső hatás, irányítás nélkül írta, mintegy nyomteremtési motivációtól hajtva, belső, spontán kényszerből.

Lévén, hogy vérségi kapcsolat fűz egymáshoz, a mentális térképén kijelölhette a helyemet, ennél fogva mint ismerős, nem idegen, a más kultúrából érkező személy előtt nem kellett szerepelnie (vö. Biró. 1994. 67.). Lendület, teljes felszabadultság, magabiztosság sugárzik István Lajosból, miközben emlékezik, miközben önmaga mítoszát hozza létre. Emlékei nyomán újra megéli, újra átéli önnön múltját. Arcát, mozdulatait a múlt manipulálja. Nyoma sincs rajta a kimerevitettségnak, a ritualizáltságnak. Tényközléseit, gondolatait gazdag metakommunikáció, érzéseit felemelt hangerővel való nyomatékosítás, mosoly, nevetés, hangutánzás, az intonáció váltakozása, suttogás vagy könnybe lábadt tekintet kíséri, hangsúlyozza. Tudomásul veszi az előtte lévő diktafont, időnként rákérdez, hogy be van-e kapcsolva, vagy ha éppen olyasmit mond, amit belátása szerint nem kellene másnak hallania, megjegyzi, hogy „*ki kellene kapcsolni*”, de voltaképpen nem neki beszél, nem arra figyel, hanem állandó szemkontaktus van közöttünk, nekem magyaráz, gesztikulál. A történetei közti otthonos mozgása feltehetően a számára megszokott környezetben, otthonos interakciós formákban való megnyilatkozás lehetőségének tulajdonítható. Az ő kezdeményezésére egy csendes helyen, az árnyékos tornácon zajlik a beszédesemény, ahol a felesége s az esetleges látogatók nem zavarhatják meg az

emlékezést. Néhány alkalommal Lina ángyó, a felesége is részesévé válik a nyelvi interakciónak. Arra, hogy milyen hatása van a beszélgetésre, hogy harmadik személyként zavaró tényező-e, vagy éppen színfoltja a kommunikációnak, a későbbiekben még visszatérek.

A gyűjtés harmadik mozzanataként a bennem felmerült kérdések, illetve az élettörténeti kutatás számára kidolgozott kérdőív-modell alapján kiegészítő adatgyűjtés céljából kérdeztem rá azokra az eseményekre, szokásformákra, amelyek a megírt, illetve elmondott élettörténet folyamán háttérben maradtak. Itt már valóban erőteljesen érezhető a kívülről irányítottág, kérdezőként a társadalmat közvetlenül és személyesen is megjelenítem, ebben az interaktív folyamatban szövegszerkesztővé válok, megosztva ezt a szerepet az interjúalannal (lásd Gyáni 2000. 143.), akinek a feltett kérdések tematikájában, sorrendjében kell emlékeit strukturálnia. A más kultúra, más nyelv, más etnikum, más közösség által megfogalmazott kérdések feltevése során mintha a kívülről jövőt, a nem azonos kódot használót, az idegent képviselném. A válaszadás során nem is hallgatja el személyes véleményét: *„Ezek a kérdések városiaknak valók, nem nekünk. Falusi emberek ilyenekkel nem foglalkoznak.”* Továbbá a cinikus megjegyzései akár éles értéktételeként is értelmezhetőek.

Az íráshelyzet kontextusa

Az íráshelyzet kontextusáról csak közvetett módon szerzett ismereteim vannak.

István Lajos 1983-ban *Emlékek az életemből* című önéletírásának bevezető és befejező mondatában jelöli meg az írás aktusának motívációját. *„Ezen életrajzi leírásomat a most porban játszó kis unokáimnak írom. Ha élni fognak, és megnőnek, emberré érnek, hadd olvassák, milyen volt a nagyszüleik és dédnagyszüleik élete.”*, illetve *„Ha majd emberré értek, porban játszó unokáim, olyan szeretettel olvassátok nagyapátok élettörténetének apró foszlányait, amilyen szeretettel írtam én nektek.”* Továbbá a kérdésekre adott válaszából tudom meg, hogy *„nem volt előzetes felhívás senkitől semmi (...). Nekifogtam, s írtam úgy folyamatosan, mikor időm volt, esténként, a vasárnap délutánonként. Nem kronometráltam az időt, hogy mennyi idő alatt írom meg.”*

Az *Emlékek az életemből* négy példányban, írógéppel íródott, A4-es formátumban, 114 oldalas terjedelemben. Ebből egyet a Mancsi lányának adott, egyet édesapámnak, a '90-es években egyet elküldött a Lakitelek Alapítványnak az élettörténet-írásra meghirdetett pályázatra, ahol hatodik helyezéssel díjazták.

Az élettörténet struktúrája

Az alábbiakban az írott és elmondott élettörténet tartalmi és formai vonatkozásaira, azokra a szerkesztési rendezőelvekre térek ki, amelyek az István Lajossal kapcsolatos történéseket, történésorozatokat, ezeket az eseményeket értékelő megjegyzéseket, normatív kijelentéseket rendszerezik.

István Lajos az írott élettörténetét tizenhat fontosnak ítélt periódusra tagolja, amelyek az életpálya alapvető fordulópontjait, krízishelyzeteit jelentik. Ezek cím szerint a következők: 1. Iskola előtti gyermekévek, 2. Iskolás gyermek lettem, 3. Ifjúkori munkáséletemről, 4. Betegségem nem keserített el, 5. Egy évi pihenés, 6. Új sorsfordulat, 7. Válaszút előtt, 8. Úr akartam lenni, 9. Tolnanémedi életem, 10. A szerencse mellénk szegődött, 11. Itthon új életet kellett kezdeni, 12. Szekerességek, 13. Határoztam? Vissza az üzembe, 14. Vajon mihez kezdjek, 15. Újra vissza az üzembe, 16. Nyugdíjas lettem.

István Lajos 1920. október 27-én született egy földműves család első gyermekeként Korondon. Hétéves korában beírják az elemi iskola első osztályába, ahol mindvégig jól teljesít. Tanárai tanulmányai folytatására biztatják, édesapja azonban a család anyagi helyzete miatt visszautasítja a gimnáziumban való taníttatását. Tizennégy évesen a korondi edénygyárban dolgozik modellezőként. 1939-ben tüdőbeteg lesz. A környezetéből hallott sikertelen próbálkozásokból tanulva az orvosoknak nem engedélyezi a műtétet. Az egy évi pihenés alatt a *Katolikus Világ* c. folyóiratot, a *Székely Naptárt*, könyveket, Petőfi és Arany verseit olvassa, verseket ír, amelyeket a *Székely Naptár* közzé is tesz. 1940-ben visszamegy az üzembe. Bekerül a katolikus ifjak egyletébe (KALOT), amely az ifjúság szellemi és anyagi támogatását tűzte ki célul. Ennek lelkes, elkötelezett tagjaként az egylet megfogalmazott programja szerint igyekszik élni. 1941 májusában besorozzák katonának. Közben beiratkozik a székelyudvarhelyi Polgári Iskolába látogatás nélküli tagozatra. A katonai szolgálatban a tréfás történet-, vicc-, meserepertoárjának köszönhetően különös tekintélynek, előnyöknek örvendhet, különféle helyzetekben hasznosíthatja ezt a fajta tudását. 1943 augusztusától felveszik tisztviselőnek az Előljárársághoz. Szervezője a vasárnap délutáni táncnak. Szeptember 5-én népmozgalmi nyilvántartóként parancsot kap, hogy a nyilvántartás anyagával jelentkezzen a parajdi állomáson. Innen az összes többi népmozgalmi nyilvántartóval együtt Marosvásárhelyre, majd Dédára, Désre, Zsibóra, Nagykárolyba, Szatmárra, Mátészalkára, Vásárosnaménybe, Csapra, Miskolcra, Hatvanba, Aszódra, Gödöllőre, Budapestre, Vácra, Drégelypalánkra, Ipolyságra, Komáromba, Érsekújvárra, Győrbe, Pápára,

Celldömölkre, Sárvárara, Szombathelyre, Kisunyomba vitték. Kisunyomból Szombathelyen keresztül visszahozzák Celldömölkre, innen Jánosházára, majd Keszthelyre. Keszthelyről Fonyódra, Enyingre, Simontornyára, Tolnanémedire. Tolnanémedin néhány napig tartózkodnak, majd elindulnak hazafelé gyalog, szekérrrel, dereglyével. Útközben végig szállásgondokkal s az éhséggel kell megküzdeniük, orosz katonák háborgatják őket. Megtapasztalhatják a szeretetteljes befogadást, s a hideg elutasítást egyaránt. Hazaérkezése után újra bekapcsolódik a gazdasági munkába. A megélhetés érdekében fával, dohánnyal, edénnyel, mésszel szekereskedik. 1945. augusztus 25-én feleségül veszi Lőrincz Illyés Karolinát. A szerény körülmények miatt lakodalmat nem tartanak, csak polgári s a római katolikus templomban egyházi esküvőt. 1948-ban visszamegy az üzembe dolgozni. Modellezőként hasznosítja tehetségét, ugyanakkor ő dolgozza ki a nyilvántartások, bérelszámolások alapjait: az egyéni munkanormát, a fajlagos anyagfogyasztást, a belső szabályokat. 1953 tavaszán a gyár új igazgatója becsületos, egyenes jelleme miatt felbontja munkaszerződését. Nagy megaláztatásként, szégyenként éli meg a megpróbáltatást. Nemsokára községi képviselőnek választják meg, 21 éven keresztül tölti be ezt a tisztséget. 1955–56-ban kilenc hónapot az Aragonit kőcsiszoló üzemnél dolgozik. Közben a kerámia üzemből az ügyét tisztázzák, rehabilitálják, visszahívják, ugyanis távozása után a munkafegyelem meglazul, a termék iránti kereslet visszaesik. Kötődései miatt visszamegy az üzembe. Egységvezetőként a vállalat vezetőségével együtt azt a célkitűzést tartja szem előtt, hogy a korondi kerámiának jó hírnevet szerezzenek. Új modelleket tervez, amelyek hozzájárulnak a termelés megkönnyítéséhez, az anyagokkal való takarékosághoz, a minőségi színvonal emeléséhez, s amelyek ugyanakkor a népi formát, népművészeti értéket is magukon viselik. A szakiskolában technológiát és anyagismeretet tanít. Népművészeti kiállítás rendezéséért, az üzem jó vezetéséért, újításaiért, ésszerűsítéseirért, községépítésben való aktív részvételéért, néprajzi dolgozataiért elismerő okleveleket kap. Nyugdíjasként plaketteket mintáz, népművészeti, irodalmi szakkört létesít. Dolgozatai a *Magyar Vetésben*, az *Iffjúságunkban*, az *Előrében*, a *Művelődésben*, a *Hargita Népeben*, a *Vörös Zászlóban*, a *Népismereti Dolgozatokban*, a *Hazanézóban*, a *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyvében*, a *Korondi sokadalom* című könyvben jelennek meg.

A fenti áttekintés végletesen leegyszerűsített váza egy élet eseményeinek. Értelmezésektől, kontextustól, érzelmektől megfosztott, elszigetelt tények halmaza, lexikon jellegű ismeretközlés, az élettörténet felszíni szerkezete az, ami kívülről, külső nézőpontból megfogható, elmondható.

Az István Lajos által forgalmazott narratíva messze túlmutat mások által megismételhető, elmesélhető tények sorozatán. Történeteiből szüntelenül kicseng a személyes érintettség, a különféle helyzetek lélekben hagyott lenyomata. Története nem pusztán önmagukért íródnak le, hangzanak el. Egy-egy esemény hiteles felidézői a még mindig elevenen élő fájdalmak, sebek, könnyek, el-elmélázó tekintetek, s olykor örömek, kitörő nevetések, cinkos kacsintások. Minden felelevenített, el nem felejtett történetnek meghatározó, életet, személyiséget alakító hatása van. Ennél fogva verbalizálása több, mint magára hagyott ismeretközlés. Folyamatosan megfogalmazott, el nem hallgatott értelmezések, az információk feldolgozása teszi életszerűvé, a beszélgetőtárs számára is némiképpen érthetővé, megélhetővé az egyéniség élményhátterét. István Lajos az elbeszélés során mint *értelmező struktúra* (Pataki 1995. 413.) aktív szerepet vállal magára, szüntelen értelmezés és szerkesztés révén jelenik meg elbeszélőként. Az élettörténet eseményei nem rendezetlen, következtlen összevisszaságban idéződnek fel. Áttekinthető, logikus elv szerint strukturálódnak, koherens kapcsolatot teremtenek időben távoli, különböző helyzetekhez köthető események halmazai között az egyéni lét folytonosságának, egységének élményét szuggerálva. Az élettörténetet nem csupán kiemelkedő jelentőségű, sorsfordító események tagolják, hanem a történet szerkesztés jellegzetességei és kívánalmái is. Az emlékezetben őrzött élettörténeti epizódok szolgáltatják az elsődleges, közvetlen tapasztalati anyagot az én tartalmainak a felépítéséhez, rájuk épülnek az önreflexív következtetések, és fogalmi általánosítás útján előállított magasabb szintű kognitív szerkezetek (Pataki 1995. 412.).

A következőkben a szubjektív élményperspektívák strukturált elemzésére vállalkozom.

A két gyűjtési szituáció főnarratíváját kísérlem meg elemezni, belső logikáját megismerni, megérteni, azonos tartalmi szövegrészekre, elemi egységekre bontani, majd egységes szempontok szerint a főnarratívából következtetéseket levonni. Az összehasonlítást a történetek, reflexiók, magyarázatok, értelmezések, kifejezések, s a sorrendiség szintjeire terjesztem ki.

Az írásos és orális kommunikációs rendszer összehasonlító vizsgálata nyomán megfogalmazódott egyik általános érvényű következtetés, miszerint az írott forma szerkesztettebb, tömörebb, logikusabb, az *Emlékek az életéből* című önéletírás legelső gondolatánál máris beigazolódni látszik. Mintha a rendkívül precízen kidolgozott, szerkesztői eljárásaikról híres eposzok témamegjelölését olvasnánk: „Ezen életrajzi leírásomat a most porban játszó kis unokáimnak írom. Ha élni fognak, és megnőnek, ember-

ré érnek, hadd olvassák, milyen volt a nagyszüleik és dédnagyszüleik élete.” A szóbeli közlés kontextusa, az életútra irányuló interpretáció kikényszerítése (Biró 1994. 66.) nem is teszi indokolttá egy hasonló motiváció megfogalmazását. A motiváció ugyanis adott az emlékezővel szemben ülő, az életére kíváncsi kutatóban. Mindkét narratívumban közös azonban már mindjárt az elején a születési idő, hely, társadalmi csoporthoz tartozás megjelölése, mintegy az élet támpilléreinek a rögzítése. Ugyanakkor mindkét közlési forma folytonos értelmezői, az eseményekkel szembeni kérdező magatartás, értékítéletek, reflexiók sorozata köré szerveződik. Az igazoló szándék, a hitelesség, szavahihetőség felmutatása megbízható keretbe zárja a történeteket. Az elején: „A fentiek nem a fantáziám szüleményei, ezeket többször hallottam a szüleimtől, s így le is merem írni.”, és a végén: „Amit leírtam, az történelem is, a mindennapoké, a dolgos hétköznapié.” István Lajos a legelső hiedelemcselekvést, népi praktikát, amit csecsemőkorában nagyanyja annak érdekében alkalmaz, hogy piros arca legyen és jól tudjon énekelni, minden eufemizálás nélkül – feltehetően az elmaradt hatásnak tulajdoníthatóan – babonának minősíti. „Nagyanyám már jó előre egy nagy máz nélküli veres korondi fazekat vásárolt, hogy a legelső vizet abban melegítsék azért, hogy legyenek jó énekes. Ebben a fazékban is melegítették még az első fűrésztő vizet, s még ráadásul piros rózsafa tövére öntötték fűrésztés után, hogy legyen szép piros az orcám, ne csak jó énekes legyenek. Meg is lett a babonának az eredménye, mert soha az életemben énekelni nem tudtam, sem az arcom nem lett piros, örök életemben sápadt voltam.” A későbbiekben újra és újra visszatérő motívum az éneklés tehetségének a hiánya: „A kántor úr tanítása szent énekek tanításából állott. (...) Nekem nem is engedte soha, hogy énekeljek, mert nem volt jó a hangom.” (Írásbeli emlékezés – a továbbiakban Í -: 7.) „Édesapám egy tyúkkal vett nekem egy hegedűt, egy felsősófalvi cigánytól, Lipán Jánostól. Raffai Zsiga bácsihoz jártam egy párszor tanulni, de mivel énekelni sem tudtam, így a zenehallásom sem volt tökéletes. A hegedű egészen a háború végéig megvolt. Egy pár nótát hiszen falcsul el is hegedültem, a barátaim azzal csúfoltak, hogy a fogfájósokat hozzám küldik, mert a nótáim foghúzó nóták.” (Í: 9.) „Magam nem énekeltem, mivel nagyon csúnya a hangom, nem tudok énekelni, nagyon félszegnek éreztem magam. Ma, öregfejjel is nagyon irigylem azokat, akik szépen tudnak énekelni, s azokat még jobban, akik valamilyen hangszeren tudnak játszani.” (Í: 25.)

Az írásbeli emlékezés jóval ráérősebben, részletesebben idézi fel a gyermekkor élményeit, a gyermekkor játékeit, csemegéit, feladatait, a szülők

karakterisztikus vonásait. Ezzel szemben a szóban elmondott élettörténet néhány gyermekkori momentum után – már az első oldalon – az iskola utáni időszakra, az edénygyárbeli munkáséletre vált át. A szóbeli közlés már kevésbé szerkesztett, gondolatmenete kevésbé rendszerezett. Nem annyira kronologikusan, fordulópontok szerint, mint inkább értelemszerűen tematizál. Nem lineárisan, inkább körkörösén szerveződnek az emlékek. Egy esemény emlékezete időben és térben szerteágazó újabb emlékeket hoz felszínre.³ Mindkét emlékezés a gyermekkor, az üzembeli feladatok, a betegség, a KALOT-tevékenységek, a szekerességek, s a nyugdíj élménytömbjébe sűrűsödik. A különbség az egyes élménytömbökön belül bizonyos történetek elmondásában vagy elhallgatásában, a történetek felelevenítésének sorrendiségében, a történetekhez rendelt magyarázatokban, értelmezésekben, reflexiókban, és a kifejezésekben, a verbalizálás mikéntjében ragadhatók meg. Feltehetően az emlékezet gyakorlásának, az emlékek többszöri felidézésének tulajdoníthatóan István Lajos élményei leszűrődtek, csiszolódtak, részleteikben rögződtek, elevenen élnek, sok esetben az egyszer már megtalált, érzékletesnek bizonyuló kifejezést is ugyanabban a formában forgalmazza. A két közlési forma epizódjainak, motívumainak számbavétele során világossá válik, hogy olykor a legapróbb részletekig hasonlít a kétfajta emlékezés. István Lajosnak egy-egy helyzetről ugyanazok a filmszerű emlékkockák jutnak az eszébe, ugyanazokat tartja érdemesnek a kimondásra, s azokat ugyanolyan módon interpretálja.

Figyelemre méltó különbségnek látszik az írásbeli és szóbeli közlés között az írásbeli megnyilatkozás visszafogottsága, a szóbeli formuláknak, a szóbeli lazaságnak, pajzán elemeknek a hiánya. Az írott forma mintha cenzúrázná a vaskos poénokat, a suttogva mondott történeteket, megjegyzéseket. Íme néhány példa: *„Egyszer megszidott Bertalan úr egy olyan cselekedetemért, amit ide nem írhatok le.”* (Í: 10.) *„Egyik este olyan mesét mondtam, hogy a szobaparancsnok végérvényesen megtiltotta a további mesemondásomat.”* (Í: 21.) *„Nem volt mit tennem, meg kellett mondjam a szüleimnek, hogy a tiszteletes asszony a könyvet elvette tőlem, és nem adja vissza. Édesapám egy nagyot káromkodott, s nagyon csúnyát üzent általam a Tiszteletes asszonynak, amit meg is mondtam. A Tiszteletes asszony nem szólt az üzenetre semmit, kihúzta az asztalfiókját, és a könyvet szó nélkül visszaadta.”* (Í: 5–6.) Ezzel szemben a szóbeli mesélésnek lényegesen tágabb keretei vannak, az elbeszélő úgymond több mindent megenged magának. Nemcsak jelzi a „bűnbak” mese hatását, hanem – megszorítással

3 Pléh Csaba az egy csoportba tartozó emlékek összekapcsolását az integráció folyamatának nevezi. Vö. 1979. 107.

ugyan: „ezt ki kéne kapcsolni ezt az izét” – el is mondja: „Egy darabig mondtam a meséket, s mindenfélét, dehát egyszer kifogyott a mesetarisznyából, mondtam aztán egy csalimesét, hogy mekkora fazakat csinált egy korondi ember, s azt kivitték a piacra, s megvette egy fenyő-kúti ember, s végéjük nem volt, s arra jártak rea. Nem tudom, tudod-e a mesét? S na aztán a házba nem tudták bévinni, hanem a földbe beleásták, s odajártak végezni a bajukot, s hát aztán az volt a csattanója a dolognak, hogyhát mikor megtelt a fazék, akkor vett az ember egy nagy rudat, s kivirgette, kavargatta, s egye meg, aki hallgatta, s akkor azt mondta a szobaparancsnok, hogy vége, többet István mesét nem mond.” (Szóbeli közlés – a továbbiakban Sz –: 7.) Amikor a tanítónő elveszi tőle a kölcsönkért könyvet, akkor nemcsak megemlíti édesapja felháborodását, hanem szó szerint tolmácsolja is az üzenetét: „Hát egy hét es eltelt, mondom édesapámnak, hogy nem adja vissza, s azt mondja, mondd meg, ha felmegyek hát, káromkodott egyet, s aztán pont úgy elmondtam a káromkodást, ahogy édesapám egyet káromkodott a tiszteletes asszonynak, hogyha feljön, az Isten megbassza. A fiókba benyúlt, s a könyvet visszaadta.” (Sz: 6.) Az írásbeli közlésből teljességgel hiányzik az alábbi szókimondó epizód: „Széles, nagy kocsí volt. Hát, mi es hátul ültünk a Szamos mellett kifélé. Szálasi Jóska, a sofőr kiségitő, a sofőr, s még Gizi néni ott volt akkor. Hát Jancsi szarhatnék, bocsánattal legyen mondva. De nem hagytuk, hogy az edényre reamásszék, mert esszetörök az edény. Akkor mit csináljon? A nadrágot, s a gatyát letaszította, s a fenekét kitartotta. Az aratók nezték. A baját elvégezte. Akkor se hagytuk, hogy leszálljon, hanem fogtuk.” (Sz: 31.) A filmszerű részletességgel felelevenített csizmahúzás poénját is csak a szóbeli emlékezés jeleníti meg: „Kerekes Gyulának a csizmája nehezen járt. Csináltunk egy olyan csizmahúzást, hogy a leányok túlfelőlről az ablakból lássák. Hát Gyulát így a küszöbre leültettük, s kellett fogja az ajtót kétfelől, s akkor amennyien voltak, mind reaültek, még el kellett az ágyak közül kacskaringólni, s egymás derekát fogták, s én gatyába felállva egy hokedlire, s a gatyának az egyik szára feltúrve, onnan vezényeltem: húzd meg, húzd meg most, húzd meg, sok van ember, húzd meg. A leányok nezték az ablakból. [nevetve] Megint beszöktetett az igazgató. Azt mondja, itt mi lesz. Mondom, de nem tudtam leszállni sem a hokedliről, összekaptam magam, s mondom, csizmahúzás igazgató úr, alázatosan jelentem, csizmahúzás. Na, azt mondja, többet ilyen ne legyen. (nevetve)” (Sz: 13.) A szóbeli elmesélés továbbá hangsúlyosabban kiemeli a szekerességekkor alkalmazott leleményt, rátermettséget: „Kérdem a kocsmárostól, itt edénnyel mostanában jártak-e.

Azt mondja, nincsen egy órája, hogy elment a szekér innen. Tegnap volt itt. Hát vették-e? Hát, azt mondja, vellegették. Hát immár próbáljuk meg, alma es van, só es van, edény es van, hogy mi lesz, hogy lesz. Mondom Babos Imrének, Imre, adj ide vaegy darab edényt, én elmegyek ki ezen az utcán, egy patak mellett egy hosszú utca kimegy, s megkiabálom, hogy edény van. Keresztanyám es az almát kitette, Imre edényeket rakott ki, a piac meg volt csinálva. Megyek, s mondom, megérkeztek a finom korondi edények, szépek, ki vannak virágozva, van kis éjjeli, nagy éjjeli, villamosított tejforraló lábasok, villamosított káposztafőző fazakak. Ej, megordítom. Kicsi tál a gyermeknek, nagy tál a felnőttnek, kicsi csipor a kicsi gyermeknek, nagy csipor a nagy gyermeknek, kicsi bili a fiatalnak, nagy bili a vénasszonynak. Megkiabálom jól, s kérdik, bácsi, milyen a családi éjjeli, mondom két nagy ülés, s négy kicsi. [nevetve] Hát akkor a villamosított tejforraló lábos? Meglássák, mondom, ellemmel megyen. Menjenek csak, a szekér bent van a bolt előtt. Hát menegettek bé. Mikor megyek bé, három, négy asszony es ott állt. Egyszer jön egy vénasszony egy fiatalasszonnyal, s azt mondja, gyere az anyád Istenit, gyertek, hogy vegyek én edényt nektek, hogy legyen edényetek, hogy legyen edényetek. Egy nagy polyvahordó kosarat megrakott a vénasszony. Hát annyi búza összekerült, hogy sok az edényből. Gabonáért adtuk. Nem es adtuk volna másképp. A boltos es egy zsákkal vett, pedig a szekér akkor ment el. S jött egy tanító, az es annyit, hogy egy zsák törökbúzát kellett hozzon. Ahalyt mindenünk elfogyott szépen. Ha én meg ne csináljam a reklámot, ehíszte még ott volnánk.” (Sz: 37.) A szóban elmesélt történetek mellé rendelt magyarázatok szókimondóbbak, kevésbé finomítottak. Míg írásban csak a visszautasított disznótoros vacsora miatt érzett csalódás, kiábrándultság, megkeseredettség: „Jól összeszidott, hogy miért jöttem el én hazulról, azonnal kitesékelt a házból, hogy az ők tisztos vacsorájukat ne zavarjam. Sirtam, és azt kérdeztem János bácsitól, hát ilyen magyar is van a világon? Elmondtam, az én székely fajtám nem ilyen, vendégszerető, még ha nem ismeri, akkor is. János bácsi azt mondta, nem mindenik ilyen, csak ez ilyen nagygazda”, addig a szóbeli elbeszélés éles értékítéletet is megfogalmaz: „Hát ember úgy nekem áll a házigazda, hogy honné jövök, s mér jövök, s hol voltam. Mondom, dolgozni voltam. Mér jöttünk el hazulról, s mér nem ültünk otthon? Hát ember, nálunk az ilyen vendégnek, aki bétéved, ha egyéb nincsen, egy darab puliszkára egy vágás kolbászt reatesznek, s úgy es adnak valamit. Na nem adtak, ne félj. Aztán megmondta Jánosbá, ezek nem magyarok, németek, nem olyan fajták, amilyenek mü vagyunk. S akkor tudtam meg, hogy Uszód német, itt németek laknak többen.” (Sz: 22–23.)

Érdekes módon a két évtizeddel később felidézett élettörténet egy-egy epizódot mintha gazdagabban, részletesebben, élményszerűbben láttatna. A plébános által adott reggeli szóbeli interpretálása több elemet érint. Írásban: „A konyhában éppen egy jó nagy lábos káposzta meg volt rántva. A szakácsnővel szalonnát pirítottatott reá, főzetett egy jó nagy puliszkát étvágycsinálónak. Meg is hozta az étvágyunkat úgy, hogy a sofőrkiegítőt megjegyezte: a plébános urat a vagyonából ki es tudnók enni. A káposzta után jött a bor, úgy ellátott a plébános úr minket, hogy azzal hazakeresztünk volna, ha útközben a bajok ne kezdjenek újból előnkbe állni. (Í: 55.) Szóban: „Azt mondja, az embereknek enni kell adni. Azt mondják, hát mit tudjunk adni, ma péntek van. S káposzta van csak rántva, s arra pedig szalonna kéne. Mondom én, hogy megesszük szalonna nélkül. Na akkor jó lesz, puliszkát főzzenek hozza. Na a plébános úr nem tud pálinkát inni vélünk, mert misét kell mondjon. Mondom, plébános úr, mondom, mi es elmegyünk a misére, azt még kibírjuk étlen, nem árt nekünk sem egy szikra lelki eledel. Mert négy kerek hete, hogy odavagyunk, s káromkodtunk, s mindent csináltunk, s eheződtünk, s átkozódtunk. Na akkor jöjjenek, azt mondja. egy régi szász házba volt a templom. Na aztán ott a misén részt vettünk, s Fenyédi Jánosnak hívták a sofőrkiegítőt, s na Jánosnak ki volt szakadva a nadrágja, de ki a gatyá es a lába között. S magyarázott, még a lábát így szertevette, s ott jártak el az apáca, s a tanítónő, s mondtuk János ne. Fogjátok meg a szátok, én jobban tudom, mint tū, mondta. Egyszer észrevette, hogyhát mit integetünk neki. [nevetve] Na aztán szedte össze magát. Na aztán a plébános úr megkénált pálinkával, jó nagy puliszkát főzetett nekünk, s ott annyit ettünk nála, hogy avval hazajöttünk.” (Sz: 38.)

A szóban elmondott élettörténet fordulatai a szerkesztésbeli, grammatikai lazaság, az emlékek sorrendjében való bizonytalan keresgélés, az emlékek elhalványulásának, felejtésének a nyomait rögzítik. Ugyanakkor a szüntelen kiszólás az elbeszélésből, a kérdés, a jelen helyzetre vonatkoztatás, a referenciális megfeleltetés sokkal elevenebbé, élőbbé, valóságosabbá teszi a szöveget: „az anyja úristenit; minden a fene; na, mi a fene legyen; fel kell tenni a pléhpofát; már pontosan nem emlékszem reá; szórakoztam elé s hátra ne; de ide most közbe kell szúrjam; na de ott felejtettem el, na hogyhát, ezt folytatom aztán; ej az úriskolóját; s addig, hogy úgy megdicsért ahalyt; az olyan es ehisze; elég az hozzá, hogyhát... mi es volt csak; s na, halljunk egy viccet!; na, nem jut már eszembe hirtelen a főhadnagynak a neve; most jut eszembe; nem tudom, tudod-e a mesét?; így ne; tudod-e, hogy szoktak csattogtatni?; hogyha láttad volna, az

ágyak között, így jártak ne, mint a medvék, mint most a diszkó, érted-e, s voltak, akik egyedül is rütyögtek; s ne így, s ne úgy; ehelyt be az ajtón ne; S aztán, hogy még szúrjam közbe, s azután mondom a többit; s nahát ember; állj meg te, nem is úgy volt. Hazakerültem... A fenét, kihagytam aztot hogyhát; elég a hezza, kérlek szépen; s hát úgy elveszett, Anikó, a szemem világa; s mért nem így, s mért nem úgy; nem es úgy. Elmondtam ugye, nem jut eszembe na, melyik faluból volt; hova való vagy he, harisnyába?; ilyen zacskóba; nem es úgy ..., de igen; közbe eszembe jutott; na akkor én összejártam, eljártam izére, na az előbb mondtam, hol voltunk, ahol volt a cigánnyal a találkozásunk; dehogy, ő es feljött velünk, dehogy, Albert nem jött; tudod-e te?; tudod-e, mi a major?; úgy féltem te Anikó, hogy úgy életemben sohasem, hogy a megzsírozott zabszemet a fenekembe nem lehetett volna béverni; ekkora kicsi pityókák voltak ne, szikrák; jártál-e Magyarországon?; úgy meg voltam izzadva, Anikó, hogy csupa facsaró víz voltam; s minden a fene; tudod-e, mi az?; elég szép házasság volt, ugye?; nem tudom ott a könybe aztán tovább hogy írtam le; vagy ezt már mondtam; hogy es volt te jó Isten?; minek es hívják, van egy helység...; ehelyt ne; ahalyré; a kutya úriskoláját; úgy el voltam keseredve, te Anikó, hogy azt nem is hiszed; kívág egy ilyen bog pénzt ne az asztalra; így nyúlj bé, ne; az anyjának az úristenit; éj, megordítózom; hanem kifelejtettem aztot; na Anikó, tovább most nem mondom; na ez még hozzatartozik az előzményekhez; így még ezt ide be akartam szűrni; láttad azt a szenteltvíztartót; még egy kicsit előbből kezdjem; ugye mindent nem lehet elmondani, de többek között elmondom azt; ezt már el kell mondjam; így a három ujját esszefogta; ilyen szép nagy keresztet.”

A múlt eseményeinek a jelen helyzetre vonatkoztatása, megfeleltetése is hangsúlyozza, hogy a történetmondás nem egyszerűen a leírt önéletrajz reprodukciója, hanem annak a jelen tapasztalataival, tudásával, benyomásaival való kiegészítése, értelmezése. „Hát átal jöttünk Szajolba. Szolnokon erről van, a múltkor egy nagy vonatszerencsétlenség es volt, nem olyan rég.” „Én es, azt mondja Kántor Lajos. Most van egy író es, de nem az, erdész volt.” „Az egy irtózatot ügyes ember volt. Meghalt, olyan három-négy éve meghalt.” „S ehelyre jött a milicia, s azt mondják, hogy bucata e confiscatã, a gabona el van véve, le van foglalva. Vigyük bé a miliciára. Mondtuk, hogy megyünk, ennyi órakor bévisszük. S szerencse, hogy nem volt akkor mobiltelefon.” „Linának a testvére, amelyik most meghalt.” „Egy akkora mocskos szalonna, mint ez a magnó.” „Most még, amikor Solymáron találkoztunk, akkor es elmondta az igazgató, hogy hogy megfelelt György Jankó.” „Egy somlyói barátom, Ambrus Károly, úgy meg-

tanult táncolni, hogy a tavaly is elvitték Magyarországra táncolni, most nyolcvanéves, a csikszeredai táncsoportnál, s énekelni es szépen tud.”

Az emlékek elhalványulását, a bizonytalanságot, a felejtést mintha nehezen vállalná fel, mintha szégyenkezne miatta: „nezd meg a nyelvem hegyén van, s nem tudok reagálni. Egy kicsit kapszold ki, légy szíves!” „Mi a francnak hívják na, olyan kihagyásaim kezdtek lenni.” „Ejnye, az iskoláját, hogy kihagyok.”

Az írott szöveg ráérősségéből, az átgondolhatóságából, a rendszerességéből adódóan az egyes fejezetek végén összegez, értékkel, életbölcseéseket, élettapasztalatokat fogalmaz meg: „Ezzel a rövidke elbeszéléssel, melyből a gyermekkori kertészkedések s éretlen gyümölcsbimbó evések sem hiányoznak, életem ezen szakaszát befejezettnek is tekintem. Az életemnek arra az ösvényére térek, mely a gondtalan gyermekorból már abba a szakaszba visz, ahol feladatokat adnak és gondolkodni is kell.” (Í: 5.) „Az 1933–34-es tanévet 1934. június 21-én zártuk. Ekkor volt az abszoláló vizsgánk. Az iskola kapuja bezárult mögöttem, sok iskolai és iskolán kívüli gyermekesínyt maga mögé zárva. Nekem meg rá kellett lépni az élet göröngyös útjára, melyen próbáltam haladni előre boldogulásom érdekében. Ezen az úton jöttem rá, még jobban kellett volna tanulni, hogy még előbb megtudjam, nem tudok semmit.” (Í: 8.) „Az istállóban jó meleg volt, a szalmán jól aludtunk. Mindannyian idehaza jártunk álmunkban, s akkor talán el sem gondoltuk, milyen hosszú útra vállalkoztunk pénz, élelem és biztonság nélkül.” (Í: 39.) „Valahányszor sor kerül arra, hogy az én szerény segítségemet igénybe vegyék, mindig szívesen megyek be az üzembe, mert úgy érzem, a falai között és azok között az emberek között, akikkel hosszú időn keresztül együtt dolgoztam, felfrissülést, megiffodást érzek.” (Í: 62.), „Bár a jövőn volna egy akkora ablak, mint egy tűnek a foka, s lehetne ezen keresztül meglátni, milyen lesz az unokáinknak a sorsa. Hiszen ma forró a hangulat, mindenki fél egy elkövetkezendő nukleáris háborútól. Bizony mi, akik átéltek a háborúnak a borzalmait, teljes erővel tiltakozunk egy újabb háború ellen. Aggaszt gyermekeim, unokánk elkövetkezendő sorsa.

Amit leírtam, az történelem is, a mindennapoké, a dolgoz hétköznapé.

Ha majd emberré értek, porban játszó unokáim, olyan szeretettel olvassátok nagyapátok élettörténetének apró foszlányait, amilyen szeretettel írtam én nektek.” (Í: 63.).

Az írásbeli megnyilatkozás több elmélázásnak, elmélkedésnek, töprengésnek ad teret. A szülőföldön való gondolkodás például visszatérő motívum az önéletírásban: „Addig jártam a vendéglóbe, hogy a kiseb-

bikkel mintha megszerettük volna egymást, ezt a szülők is észrevették. Arra kezdtek biztatni, maradjak ott. Nősülésről szó sem esett, de nekem mégis nagy szeget ütöttek a fejembe. Az lett az elhatározásom, bárhogy tudnék szeretni bárkit a távolban, én hazajövök, itthon nősülök meg. Nekem itthon édesapám él, testvéreim, rokonaim vannak, a feleségemnek is biztosan lesznek szülei, testvérei, rokonai, s ha bajba jutok, lesz, aki segítsen. Ha meg ott maradok, ott nősülök meg, csak a feleségemnek lesznek rokonai, nekem nem lesz senkim, ha bánatom lesz, nem lesz, akinek elpanaszolhatnám. Na meg aztán egy sármási ember, Faragó István is oda telepedett le az első világháború után, de még a jövevény jelzőt véle szembe mindig használta a község törzslakossága. De mindezek mellett, valami a szívem mélyén ott motoszkált, a falum utáni vágy, amit én szülőföldszeretetnek neveztem meg, s úgy érzem, a gyermekkori játszótermet, a borjúskertet, a nagyszénafűt, hargast, papmocsárát semmiért sem hagyom el. Felnőtt korban is csak azokkal tudok igazából együtt élni, dolgozni, akikkel ezeken a tereken együtt játszódtam.” (Í: 35.) „Búcsút vettünk, megköszöntük annak rendje-módja szerint jóságukat, s elindultunk szívünben azzal a reménnyel, hogy még egyszer csak megláthatnók azt a drága szülőföldet, melynél nincsen drágább a kerek világon, s nem szeret senki jobban, mint a szülő, testvér és rokon.” (Í: 38.)

Mindkét kommunikációs rendszer esetében szembevetendő a múlt eseményeinek részletes leírása, és a jelen szűkszavú, rövid mondatokban, felsorolásszerű érintése. Ahogy szűkül a perspektíva, ahogy a jelenhez közeledik, mintha lényegesen kevesebb kimondásra, részletezésre érdemes esemény történe az elbeszélő életében. A nyugdíjas kor már nem a kalandoknak, a csattanó poénoknak az élettere. A múlt történetei azonban nem önmagukban, nem a múltba zárva élnek. Szüntelenül a jelenhez viszonyítva, a jellel párhuzamba állítva mérettetnek meg. És a múlt-jelen összehasonlításban nem marad elkendőzve a megfogalmazódott értékítélet: „Nem is volt abban az időben a községünkben annyi részeges, mint most. Nagyon lenézték a községünkben azokat, akik még csak részben is estek az ital áldozatául.” (Í: 12.) „Nem voltak az emberek olyan finnyások, mint manapság.” (Í: 3.) „Mint gyermekek sok olyan dolgot csináltunk, amit már a mai gyermekek nem csinálnak. Nekünk bolti játékokat nem vásároltak. Magunk készítette játékokkal játszottunk. A játékok készítése sokunkat kézügyességre tanított. Tavasszal s ősszel a marhák őrzése mellett, valamint tavasz felé a húsvét előtti nagybőjti időben, sok olyan játékot tanultunk egymástól és játszottunk, amelyek napjainkban már a múlté és a mai ifjúság valahol ha hall vagy olvas róla, már csak néprajzi

érdekesség. Ezért is jegyeztem le ezelőtt egy pár évvel az általam ismerteket.” (Í: 8.) „Gyermekkorunkban nekünk játékszerünk nem nagyon volt, mint a mai gyermekeknek, hanem törött edényfüleket szedtünk össze, volt több gyermek, akikkel játszottunk, s azokat bikáknak neveztük, a tört füleket, s azokkal játszottunk. Olyanokat játszottunk lehetőleg, mint a felnőttek, hogyhát a nagyobb a tehen volt, vagy ökör, s a kisebb fül borjú, s ilyenek voltak a játékaink akkoriban.” (Sz: 1.) „A családban olyan rend volt, hogy ha vizitába mentünk es, éjjel előtt haza kellett jőni, vasárnap délután amíg a nap nem ment le, addig haza kellett jőni, a tehéncsorda előtt itthon kellett lenni, úgyhogy ilyen rend volt majdnem minden háznál. Igen, de most elmennek a diszkóba, s ki tudja, mikor kerülnek haza, s miket művelnek, megrészegeznek, s összetörnek egyet s más. Akkor rendet tudtak tartani. S akkor a pénzt úgy adták, hogy a pénzzel el kellett számolni, hogy a pénzzel mit csináltál. Azt mondták a táncba ennyi a bélépődíj, már legénysorba számítottunk, s ez egy fél liter borra való.” (Kiegészítő adatgyűjtés – a továbbiakban K. a. –: 5.) „Amikor fiatalok voltunk, mentünk vasárnap délután a táncba, voltak, akik mentek a kugliba, s most már, hogy megcsaládosodtunk, nagyszülők lettünk, itthon maradunk, várjuk, hogy jöjjenek ide a gyermekeink, unokáink. Azelőtt, míg fiatalabbak voltunk valamelyik komát meglátogattuk, a rokonságot, az időt így töltöttük, s hanem hát olyan volt a szokás régebb nyári időben, a falu népe ment a piacra, a táncterem elejébe, a piac tele volt néppel, a kerítések mellé padok voltak csinálva, oda kiültek az emberek, ott politizáltak, tárgyaltak, voltak, akik a kocsmába bementek, ott a piacon volt egy vendéglő, s három kocma, oda mentek bé, de az asszonyok mentek a táncba, bent körbe ülések voltak csinálva, odaültek, nézték a fiatalokat, hogy hogy táncolnak, párosították őket, de most már tánc sincsen, a diszkó jött bé divatba, de még mostanában a diszkó es el van maradva, már rég nem volt diszkó, nem hirdették a televízióban, mert hirdetik, mikor diszkó lesz. Most csinálnak néha-néha nagy ritkán ilyen táncházestet, s arra menegetnek, s van Lőrinc Lajos nyugalmazott táncmester, s Lajos még elmeneket oda, s helyreigazítsa a lábukat. Úgy érződik, hogy a régi táncok visszakerülnek. Csak azon es elmúlik sokszor, hogy táncot nem csinálnak. Mert ha táncot csinálnának, menegetnének oda. Igaz, hogy olyan es van, hogy a fiatalság ki van művelődve, s elmennek szórakozni a vendéglőbe, s a lányok es a féldecit megisszák, s a kávé. Ilyen es van. S olyan es van, hogy sokan szivaraznak még a lányok közül es.” (K. a.: 11.) „Valaki idejött, itt beszélgettek egyet. Ilyen nagy kínálgatás se volt akkoriban, mind most amilyenek vannak, beszélgettek egy jót, elmentek,

s az Isten áldja.” (K. a.: 14.) „Hát a helyzet az, hogy régen nem volt annyi részeges ember, mint amennyi most van. Úgy ki es vette a nép maga közül a részegeseket. Szinte semmibe sem vették, s voltak részegesek régebb es, mert kínlódtak velük. Nem volt sok, mert jól meg kellett volna számolni a faluba, hogy tíz részeges embert kapjanak az én gyermekkoromban. S akkor es küszködtek a részegségnek az elhagyása ellen.” (K. a.: 15.)

Az élettörténet elmondásakor néhány alkalommal István Lajos felesége is részesévé válik a beszédeseménynek. A rögzített szöveget vizsgálva, kétszer passzív szereplője a beszélgetésnek, nem befolyásolja, irányítja a gondolatmenetet, nem szövi bele saját szemléletét, hanem egy időre megszakítja, felfüggeszti: [Óvatosan int feléje] „Zavarok-e?

Lajos bátya: mondjad, mondjad!

Lina ángyó: gyere, a rendet rázzuk el!

Lajos bátya: Kapcsold ki, Anikó!

[Visszajövet] Na, úgy íthagyitalak, mint Szent Pál az oláhokat. Tudod, nem a macedon ramánoknak, hanem a görögöknek írta a leveleket” (Sz: 3.)

„Lina ángyó: ebéd kéne-e? Készen van. Egy korty pálinkát vigyek-e le? (...) Ugye hallottátok?

Lajos bátya? Mit?

Lina ángyó: enni lehet jönni

Lajos bátya: igen, igen (...)

Lina ángyó: Jöszök-e már, a mindeneteket?” (Sz: 20.)

Másik két részvétele alkalmával már nem hallgatja el személyes értékítéletét, csodálkozását a beszélgetés értelmére vonatkozóan.⁴ Az interjúszituációnak már teljes értékű beszélgetőpartnere, jelentősen gazdagítja a közlést, egy-egy gondolatot tovább visz, más irányba mozdít el. Az ő emlékei kiegészítik a Lajos bátyáét, olyan eseményeket idéz fel egyes kérdéskörök mentén, amire férje már nem emlékezik: „Gondolt-e arra valaha is, hogy elköltözzenek onnan, ahol elkezdtek a családi életüket?

Én soha életemben, hogy a faluból es elmenjek, nem gondoltam. A házból se sehova.

Lina ángyó: apád úgy akarta, hogy szálljunk fel a hegyre.

Lajos bátya: Jaj, akartam, hogy szálljunk fel a hegyre, melléjete a hegyre. Igen.

Lina ángyó: azt mondtam, ha akarsz, mész, de én sohase a hegyre. Én nem azért mentem férjhez, hogy a hegyre menjek.

4 Lásd A beszédesemény kontextusa című fejezetben!

Lajos bátya: *nem volt jó élet a hegyen. Itthon urak voltunk ahhoz képest.*” (K. a.: 20.)

„Nem voltak nézeteltérések a gyereknevelést illetően?

Lajos bátya: *Nem. A miénkek, a veszekedések csak olyanok voltak, amióta vagyunk, amilyeneket itt hallasz.*

Lina ángyó: *a bicikli végett, hogy összevesztünk.*

Lajos bátya: *én arra már nem es emlékszem.*

Lina ángyó: *úgy összevesztünk, azt hittem, összeverekedünk. (...) Azt mondtam, ne vegyék meg, mert rossz a bicikli. Ha vesznek, vegyenek jót. De e jó neki, s tanulni, minden. Hát egyszer úgy lerobbant a bicikli, hogy semminek se volt jó. De én ezt csak kezdtem, s végeztem, s kezdtem, s végeztem, s szoroztam, minden. Aztán ez meg es sokallta ehíszte. Bizonyosan. Aztán ami Isten, s Jézus van, mindent összeszedett, s én másfelől. Egyszer úgy felharagudott, gondoltam, hogy most már megüt. Gondoltam, én a fűtő mellett vagyok, kapok fát, de ha megüt, akkor az üstje kifut. Aztán csak nem csinált semmit. Azt mondtam neki, csak egyszer üssél meg, mert agyonütlek. Olyan erős voltam, hogy a vasat es elhúztam volna, édes jó Istenem. Azt se tudtam, hogy a világon vagyok-e, azt te tudod-e.” (K. a.: 21.)*

Miután Lina ángyóhoz intézem a kérdést, észrevéve, hogy a „hivatalos” beszédaktus szereplőjévé akarom bevonni, rögtön tartózkodóan kezd viselkedni, csak Lajos bátya ösztönzésére („na, mondd el hamar na, mert megyen a magnó!”) hajlandó válaszolni. A kezdeti tómondatok, ellenőrző visszakérdezés után („Megyen-e a magnó? Na, kapcsold ki. Én nem szeretem, hogy mondjak. Nem szeretem a hangomat.”) lendületessé válik beszámolója, mintha megfelelkezne a rögzítés folyamatáról.

A beszélgetés záróakkordja egy élet eseményeinek tudatosan megszerkesztett, lekerékített jellegét igazolja vissza („Na, akkor vége. A gombot nyomhatod meg.”).

Az elbeszélő mint egyéniség

István Lajos egyik szövegtípusban sem mulasztja el felmutatni az önma- ga által megkonstruált, megélt, és mások által legitimált szerepeit, identitását. Narratív identitásából, önreflexióiból egy közösség kiemelkedő, tekintélyes, reprezentatív egyénisége bontakozik ki. Egy olyan egyéniségé, aki tudását, leleményességét, székely furfangját és humorát értékesítve külön- féle krízishelyzetekben vagy egyáltalán hétköznapi szituációkban kiutat, problémamegoldó stratégiákat képes kidolgozni és működtetni. Egy olyan

egyéniségé, aki önmaga és környezete számára is képes elviselhetőbbé, élménydúsabbá tenni a megpróbáltatásokkal, kihívásokkal teli minden napokat.

A katonáságnál viccmondói, versírói képességéért különös tekintélynek örvend, különféle kiváltságokban részesítik: „A főhadnagy úr azt kérdezte: vicceket tudnak-e? Úgy hallotta, hogy a székelyek igen vicces emberek, sok viccet tudnak. Egyszerre felelték mind a három, hogy ők nem tudnak, és reám mutattak, hogy tudok én eleget. A főhadnagy úr megkérdezte tőlem, igazat mondott-e a három bajtársam. Igazat, válaszoltam szerényen. Majd azt is hozzátettem, nem tudok eleget, mert amennyit éppenséggel tudok, az nem is olyan sok. Megkért a főhadnagy úr, mondjak el egy párat. Azt kérdeztem: pikáns legyen-e vagy más. – Csak pikánssal a katonának fiam, felelte a főhadnagy úr. Én ahajt egy jó párat elmondtam. Úgy kacagott mindenki, hogy a hasát fogta. Délben, amikor berukkoltunk a laktanyába, már az öreg tüzérek is mind tudták – akik nem voltak kirukkolva –, hogy az újoncok között van egyvalaki, aki igen sok viccet tud. Nagy népszerűsége tettem szert, ami a bátorságomat is fokozta a feljebbvalókkal szemben. A szabó-, asztalos-, suszterműhelyekben is kellett vicceket mondjak, amikor arra lehetőség volt.” (Í: 21.) „Na, ahalyt hárman felállnak. Csak ennyien vannak? Ennyien. Na, nem jut már hirtelen eszembe a főhadnagynak a neve. Azt mondja, jöjjön hozzám. Oda megyek, letisztelgek, s megkínál cigarettával, mondom, köszönöm szépen, én nem dohányzom. Ha nem dohányzik, akkor is, amit adnak, elfogadja, megköszöni, letiszteleg, s megy a dolgára. Na, hát hívul vissza megínt. Visszamentem, s mondja, mondjak jó vicceket megínt. Aztán én mondtam, annyit mondtam, hogy egy darabig mind én mondtam esténként a vicceket, mert kellett mondani a vicceket, meséket, ki mit tudott esténként a lefekvés előtt, s hát esténként megkezdték. Egy Mucsi Árpád nevű volt, s a főhadnagyot Csengeri Zoltánnak hívták, most jut eszembe, s hát Mucsi nem tudott se mesét, se semmit, szegény Mucsit elküldték a kályhához, még nem volt tűz a kályhában, a fejét be kellett dűgja a kályhába, s ott aztán mondja, hogy anyám küldj mesét a szerencsétlen katona fiadnak” [nevetve]. (Sz: 7.) „S hát a szakácsok es észreveték, hogy verseket írok, aztán én írtam soknak haza a levelet a szüleiknek, vagy ha szereteje volt, annak. Aztán egyszer azt mondja a főszakács, hogy maga szokott írni verseket? Mondom, igen. Tud-e írni ilyen emlékkerseket? Mondom, én igen azt es. Mondja, hogy kéne, egy leánynak levelet akar írni, ügyesen, szépen megfogalmazni. Na aztán megírtam én a levelet, emlékkerseket is. Vigye. Közben Szendrőy Gyulának hívták a szol-

gálatvezető őrmestert, mondtam az előbb, hogy az es szokott írni verseket, csak ahalyt volt a szobája, s bé-béhívogatott, s a verseket vette elé, hogy milyen verseket írt, s Személy László es. Én ott a katonaságnál, ott csak ilyen hülye verseket írogattam, ne ott valamelyikről, vagy nem tudom mi. Hát olyan becsülem lett a konyhán, hogy mikor az ételt osztották, akkor lenyúltak nekem, a fenekéből töltöttek nekem, a sűrűjéből, nem a tetejéről, a hígjából. [nevetve] Egyszer egy vasárnap, mikor osztották ki a vacsorát, hát hideg vacsora volt, kolbászt, s kenyeret adtak. Hát nekem két kolbászt adott egy szakács. Elkáromkodta magát a honvéd, mondja, hogy zöldfülű, most jött bé, s neki már két kolbász jár? Azt mondja a szakács, hogy te eredj, menj az anyádba. Nem láttad, hogy a sárból vettem ki az egyiket, s odaadtam? Megegszed-e? Mért nem mondtad, megegszed? Neked adtam volna.” (Sz: 9.)

Környezete tiszteletét, elismerését jelzik azok a szerepkörök, amelyek betöltésére felkéri: a KALOT Népfőiskola elvégzése után oktatóként folytatja csíksomlyói tevékenységét, a községi Előljáróságnál tisztviselő, népmozgalmi nyilvántartó, a Haladó Ifjúságnak elnöke, a vasárnap délutáni tánc rendezője, községi képviselő, a békéltető bizottságnak elnöke, az Aragonit gyár meghatározó személyisége. A falu lakói őt kérik meg búcsúztatók, öntözéskor, konfirmáláskor szavalt versek, szerződések, kérések megírására. Könyvszerető, kultúraszzerető ember, szabad idejében szüntelenül olvas, verseket, néprajzi dolgozatokat ír, konferenciákon vesz részt.

István Lajos elbeszélői, mesélői magatartásán tetten érhető az a változás, amely a huszadik század folyamán a népi prózában végbement, amely során a mese funkcióját a realiztikusabb történetek, a hétköznapi eseményei, élménybeszámolók, igaz történetek veszik át (Nagy 2001.). Édesapja is, ő is a hétköznapi történéseit meséli szívesen: „Édesapám, hogy járogatott szekerességre, azt beszélte el, hogy hol járt, merre járt, kivel milyen dolga volt. Azokat beszélte. S én es olyanokat szeretek beszélni, hogy itt jártam, ott jártam, ilyent hallottam, olyant hallottam, azokat szeretem beszélni.” (K. a.: 4.)

A legendák, tündérmesék, hazugságtörténetek már a gyermekek körében is elvesztették hitelüket. Münchhausen báró meséinek igazságértékét már az unoka is megkérdőjelezi: „egyszer elolvastam Münchhausen bárónak a könyvét. Aztán abból a gyermeknek nagyokat hazudtam, de csak részletekben, hogy amikor katona voltam, s elmentünk a főhadnagy úrral vadászni, s hát egy szarvas volt, s nem volt golyó, amivel meglőni, s nekem a zsebemben cseresznyemag volt, s realóttam, s hát jövőben es elmentünk, s a cseresznyefa ki van növe a szarvasnak a két

szarva közül. Aztán azt mondja a gyermek, papó nekem akkorákat ne hazudjon.” (K. a.: 4.)

István Lajos személyes történeteinek túl körvonalazódnak látszik egy tárgyi objektum, amely egyfajta identitásfelmutató, identitásőrző, önreprezentáló funkciót tölt be. A székely ruha viselésének gesztusa személyiségét, értékeinek tudatos, büszke vállalását tükrözi. Nemcsak történetei, szimbólumai is, az önmaga által teremtett és megélt világról, világlátásáról beszélnek: „Mikor a szabótól a harisnyát elhoztam, édesanyámnak az volt az első szava, hogy arra vigyázz, bé ne mocskold a szép székely harisnyát. De ennek volt két értelme es. Az egyik, hogy ne sározzam bé, de a harisnyát úgy viseljem, hogy a becsületed, s tekintélyem nekem es legyen meg.” (K. a.:14.) „1993. augusztus elsejével felvettek az Előjáróságra tisztviselőnek. Balázs János már itt dolgozott. Olyan urak voltunk, hogy mind a ketten székely harisnyában jártunk az irodába dolgozni. (Í: 27) „Jakab Gáspár és én székelyharisnyában mentünk [a parajdi vasútállomásra, ahová a népmozgalmi nyilvántartókat hívták össze]. Ezért minket a nadrágosok és a kisasszonynak szólított rövid hajú lányok le is néztek.” (Í: 29.) „Ahol többet állt a szerelvényünk, mindig akadtak egyének, akik az állomások közelében levő kocsmákba, vendéglőkbe beinvitáltak minket Gáspár bátyámmal azért, hogy a székely népviseletünket nem tagadtuk meg. Ilyenkor az általunk elfogyasztottat és kedvességét a vendéglátóknak egy-egy viccel, székely humorral honoráltuk. (Í: 30.) „Nekünk, Gáspár bácsival ketten, az előszobában jutott hely. Nem is illettünk volna mi a szennyes székelyharisnyánkkal s kopott posztó ujjasunkkal az úri társaságba. Csíki Ágoston zászlós úrtól a házigazda meg is kérdezte, hogy ezt a két fehérnadrágos sepregetőt miért hozták el. A zászlós úr elmondta, hogy a többiekkel egyenrangú tisztviselők vagyunk, de olyan természetű emberek, akik dologra születünk, s egyben hagyományőrzésre is. Azt is hozza tette, hogy ezen két székelyharisnyás ember volt a bizonyíték útközben, hogy székely menekültek vagyunk. Nélkülük mivel tudtuk volna bizonyítani, jegyezte meg a zászlós úr. Nekünk is pálinkát hoztak, és a gazda hozzánk talán még kedvesebb lett, mint a többiekhez, pedig a kedvességben senki hiányt nem szenvedett.” (Í: 33.) „Közbe, ahogy vitt a vonat, ugye minden állomáson megálltunk, bementünk a vendéglőbe, már rögtön az italt nekünk kérték ki, hogy székelyharisnyába voltunk. Közbe egy-egy jó viccet meg is eresztettem, úgyhogy nekünk nem volt az út unalmas nagyon. Na aztán hát a megyebírónál nekünk az előszobában jutott hely Gáspárbával. S azt kérdezte a házigazda a zászlós úrtól, hogy hát a két kisbíró mért hoztátok el hazulról. S azt mondta, ezek nem kis-

bírók, egyenrangúak a többiekkel, csak nálunk felé ilyen öltözetben járnak.” (Sz: 18.)

István Lajos szerény alázattal ugyan, de számon tartja közössége megbecsülését, tiszteletét, a róla szóló megnyilatkozásokat, értékelő megjegyzéseket: *„Eléggé tisztel mindenki. Például jött egy újságíró, s György Jóska-val, az iskolaigazgatóval beszélt. S hát azt mondta Jóska, hogy Lajos bácsi egy élő lexikon. Azt mondja, ami olyan, azt mind tudja a községről. Szőcs Lajosné, a tanítóné ugyanúgy nyilatkozott ugyanannak az újságírónak.” (K. a.: 2.)*

Az emlékezés mikéntje, miértje, rendeltetése

Az emlékezés, a múltba tekintés alkotás. Az emlékező nem egyszerűen ismételi, hanem helyzettől, szándéktól függően megjelenít, életre beszél, előad. Adott helyen és adott időpontban válogat. Tapasztalatainak egy-egy vonatkozását emeli ki, azokhoz ugyanazt vagy eltérő magyarázatot, értelmezést rendel. Az idő múlásával másként kezdi el látni azokat a történeteket, amelyek életére hatással voltak. Elfelejtvi vagy újraértelmezi őket. A felidézés töredezettségének tudatosítása korántsem az elbeszélői emlékezet fogyatékoságára való rábólintás, csupán az észlelés szelektív természetének a megértése, az az ontológiai tapasztalat, ami szerint már maga az észlelés sem képes leképezni „az egyén körül zajló történetek totalitását” (K. Horváth 2000. 90.). Emlékezni tehát egyfajta erőfeszítés annak érdekében, hogy valamiféle egész, koherencia teremthető meg. Emlékezni, élettörténetet leírni, elmondani egyszersmind értelemadás, értelemtulajdonítás a múlt eseményeinek.

István Lajos élettörténete önnön textuális reprezentációja, személyiségének narratívában való megkonstruálása. Emlékeinek valahányszori számbavételekor identitását fogalmazza meg, fogalmazza újra. Emlékeinek dialógikus aktus keretében történő kimondása, de akár a nyomteremtés, emlékjelhagyás gesztusa önazonosságának megerősítése, élete értelmének igazolása.

Emlékei egy mikroszintet, a mindennapok történelmét, a mindennapi életet fedik le, a személyesen megélt történelmet, események belső átélésének az emlékezetét. A történeti eseménysorozat mozzanatai emlékei nyomán narrációba szerveződnek, mentális világról tanúskodnak. Tapasztalatain, viselkedésén keresztül saját perspektívája válik rekonstruálhatóvá. Egy-egy megszerkesztett, értelmezésekkel ellátott élettörténet megközelítése során tehát a műfajiságban rejlő lényegyet megkerülő

céltévesztés lenne, ha a történeti valóságot, az objektív emlékezetet kísérelnénk meg számon kérni. Az élettörténeti kontextusban az elbeszélő nézőpontja, értékrendje vagy szemléletmódja világértelmezése releváns, s szüntelenül begyűrűzik történeteibe.

Olvasása, hallgatása által alkalmunk nyílik a megértés művészetének a gyakorlására. Talán önmagunk megértése érdekében is.

SZAKIRODALOM

BIRÓ A. Zoltán

1994 A történetmondás mint az antropológiai kutatás tárgya – kutatásmódszertani tanulmány. *Antropológiai Műhely* 2. évf. 2. szám. 55–71.

1997 Terep és módszer. Tréfás nyelvi kapcsolatok vizsgálata a székelyföldi régióban. In: *Uő.: Hétköznapi humorvilág*. Csíkszereda.

GYÁNI Gábor

2000 Emlékezés és oral history. In: *Uő.: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó. Budapest. 128–145.

HANKISS Ágnes

1980 „Én-ontológiák”. Az élettörténet mitologikus áthangolása. In: FRANK Tibor – HOPPÁL Mihály (szerk): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat*. 2. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Budapest.

HOPPÁL Mihály

1998 Komikum a folklórban. Szöveg – környezet – megértés. In: *Uő. Folklór és közösség*. Budapest. 99–110.

K. HORVÁTH Zsolt

2000 Naplók és memoárok mint „lehetséges történelmek”. (Az 1848–49-es emlékezések történeti képe és olvasói dilemmái) *Alföld* 5.

KESZEG Vilmos

1996 Egy szöveg kontextusa. *Korunk* 8. 23–30.

2002 *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. Kolozsvár.

MAGYARI Nándor László

1990 Emlék-kockák. Szempontok az emlékezési gyakorlat vizsgálatához. *Átmenetek* 2. szám. 3–17.

NAGY Ólga

2001 A népmesétől az oral history-ig. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 9. Kolozsvár. 135–161.

NIEDERMÜLLER Péter

1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* XCIX. (3–4) 376–390.

PATAKI Ferenc

1995 Élettörténet és identitás 1. *Pszichológia* (15) 4. 405–434.

1996 Élettörténet és identitás 2. *Pszichológia* (16) 1. 3–47.

PÁCZKÁN Éva

2002 *Kopasz föld. Mentalitás és szövegvizsgálat egy élettörténet elemzése alapján.* Kolozsvár.

PLÉH Csaba

1979 Szövegekre emlékezés és hagyományozás. *Ethnographia* XC. (1) 106–110.

RÓBERT Péter

1982 Az élettörténeti módszer – szakirodalmi áttekintés, alkalmazási lehetőségek. *Szociológia* 2. szám. 23–247.

